

УДК 378.091.321

М. В. Супрун – аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

Закономірності професійного становлення викладача вищої школи в умовах інформаційного суспільства

Роботу виконано у ВНУ ім. Лесі Українки

У статті розкрито закономірності професійного становлення викладачів ВНЗ в умовах інформаційного суспільства. Вивчено рівні та стадії професійного становлення педагога. Досліджено вплив інформаційно-комунікаційних технологій на перебіг навчально-виховного та науково-дослідницького процесів.

Ключові слова: професійне становлення, професіоналізм викладача, інформаційне суспільство.

Супрун М. В. Закономерности профессионального становления преподавателя высшей школы в условиях информационного общества. В статье раскрыты закономерности профессионального становления преподавателей ВНЗ в условиях информационного общества. Изучены уровни и стадии профессионального становления педагога. Исследовано влияние информационно-коммуникационных технологий на ход учебно-воспитательного и научно-исследовательского процессов.

Ключевые слова: профессиональное становление, профессионализм преподавателя, информационное общество.

Suprun M. V. Conformities with a Law of the Professional Becoming of Teacher of Higher School in the Conditions of Informative Society. The article deals with conformities with a law of the professional becoming of teacher of higher school in the conditions of informative society. Levels and stages of the professional becoming of teacher are investigated. The influence of informative communicated technologies on course of educational and scientific research processes are investigated.

Key words: professional becoming, professionalism of teacher, informative society.

Постановка наукової проблеми та її значення. У житті кожної людини професійне становлення займає важливе місце. Якщо цей процес розглядати в часі, то він займає значну частину життя людини – від вибору професії в школі до завершення професійної діяльності. Причому професійне становлення – це тривалий, багаторічний, нескінченний процес, який передбачає можливість неперервного розвитку людини. Залежно від вибраної професії процес професійного становлення має свої особливості, проте завжди детермінується всіма кардинальними змінами, що відбуваються в суспільстві.

У нинішньому суспільстві, яке називають інформаційним, з'явилися нові цінності: саморозвиток, самоосвіта особистості, що стали основою нової парадигми в педагогіці, – особистісно орієнтованої освіти. Основним завданням навчання у ВНЗ є підготовка творчих, високоосвічених фахівців, здібних до діяльності в різних умовах, які прагнуть до постійного самовдосконалення та розвитку. Підготовка цих фахівців вимагає, щоб такими здібностями насамперед володіли ті, хто забезпечує процес виховання й навчання, тобто щоб працівник ВНЗ був не просто фахівцем у своїй галузі, а творчою особистістю. Сьогодні необхідний такий педагог-професіонал, який справді є суб'єктом педагогічної діяльності, а не тільки носієм сукупності наукових знань і способів їх передавання, який орієнтований на розвиток особистісних рис студентів, а не тільки на трансляцію знань, умінь і навичок, який уміє практично створювати розвивальні освітні ситуації, а не просто ставити й вирішувати вузько дидактичні завдання. Викладачеві ВНЗ важливо вміти реально оцінювати умови та контекст взаємодії, устанавлювати й підтримувати контакти, урахувувати психологічні особливості сьогоdnішнього студента, ефективно розв'язувати конфліктні ситуації не методом погроз, а шляхом співпраці, не боятися брати на себе відповідальність і вміти швидко відновлюватися після значних навчальних емоційних навантажень. Усе це вимагає серйозного перегляду шляхів удосконалення професійного становлення педагогів, які працюють у ВНЗ.

Професія педагога належить до типу професій "людина – людина". Предметом інтересу, розпізнавання, обслуговування, перетворення в цьому типі професій є соціальні системи, співтова-

риства, групи людей, і тому професійне становлення відбувається в процесі спілкування, діяльності та інших видів активності.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Професійне становлення педагога в психології та педагогіці в професійно-особистісному аспекті розглядається як становлення особистісних, особистісно-ділових рис, професійних компетентностей і професіоналізму. Так, становлення особистісних, особистісно-ділових рис педагога досліджують С. Б. Єлканов, В. Г. Маралов, Е. Ф. Зеєр, Л. М. Мітіна, Л. Ф. Обухова.

Аналіз основних досліджень із проблеми в широкому системному контексті показує, що інтерес у науковців викликає низка питань, пов'язаних із діяльністю викладачів вищої школи: вимоги до діяльності й особи викладача; виявлення та розвиток педагогічних здібностей; визначення структури педагогічної діяльності; виявлення й аналіз професійних функцій; співвідношення особистісного та професійного. Ці питання стали предметом наукового дослідження в роботах А. В. Барабанщикова, Н. В. Бордовської, Л. Е. Варфоломєєвої, В. І. Горової, В. Г. Іванова, В. Е. Іноземцевої, А. А. Кирсанова, Н. В. Кузьміної, Г. У. Матушанського, А. В. Нікітіна, В. А. Сластьоніна та ін. Їхні теоретичні й методологічні розробки передували акмеологічному аналізу професійного становлення викладачів вищої школи.

В Україні проблемами професійного становлення викладача ВНЗ опікуються Г. П. Васянович, С. У. Гончаренко, В. М. Гриньова, Р. С. Гуревич, І. А. Зязюн, С. О. Сисоєва, М. І. Сметанський, В. І. Шахов, О. В. Шестопалюк та ін., у працях яких пропонуються методологічні підходи до організації навчально-виховного процесу у ВНЗ і методологічні засади педагогічної творчості в умовах нинішнього суспільства. Заслужують на увагу дисертації В. Б. Коновалової “Педагогічні умови успішної професійної діяльності викладача вищого навчального закладу” (2005 р.) та О. О. Жигло “Педагогічні умови професійного зростання викладача вищого навчального закладу” (2006 р.). У цих наукових розвідках обґрунтовано, що педагогічними умовами, які забезпечують ефективне зростання викладача, є актуалізація його професійного зростання; сформованість комунікативної компетентності; удосконалення професійно важливих рис, [1] і доведено, що успішність професійної діяльності викладача ВНЗ залежить від професійно-педагогічних умінь (діагностичних, проектувальних, конструктивних, організаційних, комунікативних) та індивідуальних характеристик (творче ставлення до роботи, відповідальність, вимогливість до себе, тактовність, повага до чужої думки, урівноваженість, оптимізм та ін.) [3].

Аналіз наукової літератури показує, що проблема професійного становлення викладачів ВНЗ до цих пір не одержала в педагогічній літературі достатнього теоретичного обґрунтування й ефективного практичного здійснення. Слід відзначити, що наукових досліджень, присвячених аналізу суті професійного становлення викладача ВНЗ, є значно менше, ніж робіт, присвячених професійному становленню вчителя та студентів. У сучасній педагогічній науці ще залишаються недостатньо вивченими питання, пов'язані з дослідженням конкретних педагогічних умов, що сприяють удосконаленню професійного становлення викладачів ВНЗ, як на рівні змісту, так і на рівні технологій навчання.

У процесі дослідження виявлено суперечності між:

- потребою вищої школи в удосконаленні процесу професійного становлення викладачів ВНЗ і відсутністю його теоретико-методологічного забезпечення;
- необхідністю формування раціональних способів і прийомів педагогічної діяльності та недосконалістю теоретичного й практичного забезпечення, відсутністю розроблених методик і технологій із їх формування у викладачів ВНЗ.

Недостатня розробленість професійного становлення викладача ВНЗ в умовах інформаційного суспільства диктує необхідність її глибшого дослідження.

Мета статті – закономірності професійного становлення викладачів ВНЗ в умовах інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проголошення нових ідей і цінностей вищої освіти спричинило орієнтацію інноваційного освітнього процесу на особистісне зростання студентів, що немислимо без аналогічного зростання викладачів ВНЗ, постійного професійно-особистісного самовизначення в умовах життя й професійної діяльності, що постійно змінюються. Сучасна соціокультурна та економічна ситуація в Україні, що призвела до

зниження соціальної престижності педагогічної освіти та педагогічної професії, системна криза, яка робить негативний вплив на світовідчуття й менталітет сучасного педагога, перетворюють проблему неперервного культуровідповідного професійно-особистісного самовизначення на одну з актуальних у педагогічній освіті, до дослідження якої педагогічна наука тільки приступила.

Потреба педагогічної спільноти в кадрах, які володіють високим рівнем професійної компетентності, творчо мислячих, ініціативних, здатних виконувати задані функції, проявляти соціальну активність, робить необхідним пошук умов, що забезпечують викладачеві досягнення максимальних результатів на всіх етапах професійного становлення, бачення того, на який рівень він може вийти в процесі професійної діяльності.

У контексті нашого дослідження цінними є напрацювання науковців, які досліджували психологічні та педагогічні основи професійного становлення вчителя. Наприклад, Н. М. Нікітіна розглядає професійне становлення вчителя з погляду самовиховання та включає в нього освоєння таких дій: цілепокладання (вибір цілей професійної діяльності й постановка завдань); планування (вибір дій, що дають змогу досягти поставлених цілей і завдань); оволодіння засобами та способами самовиховання; самоконтроль (порівняння досягнутих результатів з очікуваними); корекцію (виникає в разі відхилення від намічених цілей) [4].

Оволодіння вказаними діями – тривалий і багатоступінчастий процес, тому можна говорити про рівні професійного становлення вчителя. Науковцями визначено такі рівні професійного становлення педагога:

– перший рівень – потреби в самовихованні ще не набули конкретного змісту. Як правило, на цьому рівні професійне становлення здійснюється під впливом зовнішніх умов та об'єктивних вимог;

– другий рівень – цілепокладання стає конкретнішим. Учитель ставить перед собою певні завдання щодо саморозвитку. Ці завдання найчастіше стосуються не особи в цілому, а окремих можливостей і вмінь. Багато що, як і раніше, залежить від обставин;

– третій рівень – учитель самостійно й усебічно аналізує та формулює цілі власного професійного розвитку, самостійно здійснює планування, намічає засоби та прийоми роботи над собою, здійснює самоконтроль проміжних і кінцевих результатів, уточнення цілей та корекцію дій.

Акмеологія, що інтенсивно розвивається останніми роками (А. А. Бодальов, Н. В. Кузьміна, А. А. Деркач), розглядає співвідношення творчого й професійного початків у діяльності педагога, саморозвиток і самовдосконалення педагога як основні умови його становлення як суб'єкта професійної діяльності, здатного досягти вершин майстерності, особистісної та професійної зрілості й повністю реалізувати свій творчий потенціал.

Російський дослідник Е. Ф. Зеєр [2] визначає становлення особистості як неперервний процес цілеспрямованої прогресивної зміни особистості під впливом соціальних дій і власної активності. Зовнішніми чинниками, що впливають на процес становлення особистості професіонала, є умови життя, зовнішні дії, які визначають становлення особистості через взаємодію людини з іншими за допомогою її діяльності в середовищі. Науковець визначає такі стадії професійного становлення:

– формування професійних намірів – усвідомлений вибір професії;

– професійна підготовка – освоєння системи професійних знань, умінь, навичок, формування соціально-значущих і професійно важливих рис;

– професіоналізація – адаптація в професії, професійне самовизначення, набуття професійного досвіду, розвиток властивостей і здібностей особи, необхідних для кваліфікованого виконання професійної діяльності;

– майстерність – якісне, творче виконання професійної діяльності.

Уважаємо, що аналогічний підхід до визначення рівнів і стадій професійного становлення можна застосувати і до викладача ВНЗ. Проте слід зважати на те, що професійна діяльність викладача має суттєві відмінності від діяльності вчителя. Викладач вищої школи – це не лише педагог, а й науковець, дослідник. В умовах швидких змін, що відбуваються в різних галузях сучасного суспільства, його основним завданням є підготовка майбутнього фахівця до самореалізації в такому суспільстві. Зважаючи на те, що знання в інформаційному суспільстві дуже швидко застарівають, випускника ВНЗ потрібно навчити здобувати необхідну інформацію самостійно. Це вимагає від викладачів ВНЗ не лише глибоких знань із певної галузі, а й постійної готовності до їх поповнення, обізнаності з

результатами наукових досліджень у відповідній галузі, уміння відбирати найсуттєвішу інформацію для занять, знаходити найефективніші методичні прийоми, застосовувати найдоцільніші педагогічні технології. Викладач ВНЗ перетворюється із основного джерела й транслятора знань у помічника, порадирика, керівника самоосвітою студентів. Проте до такої трансформації, як показали наші спостереження, готові не всі викладачі. Понад 60 % із них продовжують викладати свої дисципліни за традиційними методиками трансляції готових знань, близько 15 % категорично відмовляються впроваджувати будь-які інновації. Ці дані свідчать, що ще далеко не всі викладачі ВНЗ усвідомлюють, що світ змінюється, суспільство диктує нові умови праці, висуває нові вимоги до фахівців у всіх галузях. Щоб відповідати цим вимогам і бути затребуваним та конкурентоспроможним, потрібно дбати про власне професійне становлення. Це стосується й викладача вищої школи.

У найсучасніших дослідженнях особливостей діяльності викладача ВНЗ [5] виявлено, що на першому етапі професійного становлення (етап адаптації) відбувається освоєння нової соціальної ролі, у процесі чого виникають і розвиваються професійно значущі особистісні риси, індивідуальний стиль діяльності та педагогічні позиції; починають формуватися різні компетентності, такі, що забезпечують адекватну оцінку й співвідношення індивідуально-типологічних особливостей із вимогами професії, потреби у виконанні науково-дослідної діяльності. Це зумовлює необхідність постановки та вирішення завдань, пов'язаних із входженням у професію, заломленням теоретичних знань у практичний досвід, здійсненням особистісної рефлексії, пов'язаної з аналізом попереднього досвіду й психологічної готовності до досягнення максимальних результатів на цьому етапі професійного становлення.

На етапі професіоналізації відбувається ідентифікація себе з професією, формується необхідний і достатній для оптимального виконання професійних функцій рівень знань та вмінь, актуалізується потреба у виконанні діяльності на рівні зразків і досягненні певних результатів у науковій сфері. Таке уявлення про зміст етапу професіоналізації висуває завдання, пов'язані з визначенням бар'єрів, що перешкоджають чи сприяють професійному становленню, проектуванням позитивних життєвих стратегій і векторів досягнення вершин професіоналізму, розвитком професійно значущих особистісних характеристик, їх корекції, перетворення, що забезпечує формування соціально схвалюваних педагогічних позицій, спрямованості та індивідуального стилю діяльності.

Етап професійної майстерності представлений характеристиками, що відображають високий рівень професіоналізму особистості та діяльності, стійкі педагогічні позиції, сформований індивідуальний стиль діяльності, здатність і готовність здійснювати наукове керівництво роботами студентів і аспірантів, виконувати роль наставника. Основні завдання цього етапу пов'язані з визначенням шляхів, засобів попередження, зниження й подолання професійних криз, деформацій, емоційного вгорання, розриву між реальним станом професіонала та вибраним еталоном.

На кожному із вказаних етапів, на нашу думку, професійне становлення викладача ВНЗ буде відбуватися значно швидше, якщо він володітиме високим рівнем інформаційної культури, що охоплює знання й уміння в галузі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), розуміння важливості цих умінь і прагнення до ефективного використання ІКТ у навчально-виховному процесі ВНЗ та постійного самовдосконалення в цій галузі. Використання ІКТ розуміємо не як самоціль, а як найефективніший спосіб інтенсифікації та основу педагогічної творчості викладача в умовах інформаційного суспільства. Використовуючи класифікацію рівнів творчої педагогічної діяльності, що запропоновані С. О. Сисоєвою [6], вважаємо, що викладач ВНЗ на нинішньому етапі розвитку суспільства не має права зупинятися на репродуктивному чи раціоналізаторському, а має діяти на конструкторському рівні, прагнучи до новаторського. Лише викладачу-новатору буде під силу готувати ініціативного, творчого, відповідального, конкурентоспроможного фахівця, якого так потребує сучасне інформаційне суспільство.

В умовах швидких темпів інформатизації суспільства, зокрема й освіти, закономірності професійного становлення викладачів ВНЗ, як показали наші дослідження, зумовлені впливом інформаційно-комунікаційних технологій на перебіг навчально-виховного та науково-дослідницького процесів:

– продуктивність професійного становлення викладачів вищої школи зумовлена сукупністю умов, які забезпечують можливість постійно самовдосконалюватися; установлювати адекватний зв'язок з іншими суб'єктами освітнього середовища; усвідомлювати недостатність наявного досвіду;

проявляти активність, спрямовану на аналіз, оцінювання та самокорекцію особистісно-професійного розвитку, використання можливостей ІКТ, набуття необхідного досвіду;

– удосконалення професіоналізму викладача ВНЗ у галузі використання ІКТ створює основу для вдосконалення професіоналізму діяльності й формує особистісну готовність до розвитку та саморозвитку;

– підвищення рівня інформаційно-комунікаційної компетентності забезпечує вдосконалення професійно значущих якостей на кожному етапі професійного становлення, формування нових установок на педагогічну діяльність в умовах інформаційного суспільства, побудову життєвої стратегії з урахуванням швидких темпів розвитку ІКТ;

– підвищення рівня інформаційної культури викладачів сприяє виникненню тих новоутворень особистості, які забезпечують установалення оптимального балансу між реальним і бажаним станом за допомогою перетворення своїх професійних рис у такі, що відображають зміст оптимального образу професіонала інформаційного суспільства.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, здібність викладачів ВНЗ до формування стратегій успішного професійного становлення в умовах інформаційного суспільства, з одного боку, залежить від їх готовності та рівнів саморозвитку, усвідомлення чинників, що сприяють і перешкоджають професійному становленню, та можливості долати перешкоджаючі чинники, вирішувати проблеми, від оцінювання своєї професійної діяльності з використанням ІКТ, від ступеня задоволеності професійною підготовкою тощо. З іншого боку, важливе значення має встановлення оптимального балансу між бажаним (ідеальний образ викладача інформаційного суспільства) і необхідним (оптимальний образ), що багато в чому зумовлене якістю професійного інформаційно-комунікаційного середовища.

Література

1. Жигло О. О. Педагогічні умови професійного зростання викладача вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Жигло Оксана Олександрівна. – Вінниця, 2006. – 21 с.
2. Зеер Э. Ф. Психологические основы профессионального становления личности инженера-педагога : дис. ... д-ра психол. наук / Э. Ф. Зеер. – Свердловск, 1985. – 423 с.
3. Коновалова В. Б. Педагогічні умови успішної професійної діяльності викладача вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Коновалова Вікторія Борисівна. – Вінниця, 2005. – 20 с.
4. Никитина Н. Н. Становление культуры профессионально-личностного самоопределения учителя : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Никитина Наталья Николаевна. – Ульяновск, 2003. – 442 с.
5. Плугина М. И. Акмеологическая концепция профессионального становления преподавателей высшей школы : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.13 / Плугина Мария Ивановна. – М., 2009. – 442 с.
6. Сисоева С. О. Основы педагогической творчости : підручник / Світлана Сисоева. – К. : Міленіум, 2006. – 346 с.

Статтю подано до редколегії
30.09.2010 р.